

פתיחה

במספר מקומות בש"ס מצאנו את הדין של תוך כדי דיבור הנחשב לזמן שאינו יוצר הפסקה. כלומר אדם שאומר דבר מה ושהה פרק זמן הקצר או שווה לזמן שבו ניתן לומר את המשפט "שלום עליך רבי"י¹ - אינו מוגדר כמי שעצר והתחיל מחדש, אלא נחשב כמי שעדיין ממשיך את אותו דיבור שהיה לפני ולכן הוא עדיין יכול להשפיע על דבריו, להחליף או לסייג אותם.² כאשר עבר זמן ארוך יותר מזמן זה - הדבר נחשב כאילו הפסיק את העניין הראשון והתחיל מחדש, ובמקרים רבים לא ניתן להשפיע שוב על הדברים שנאמרו. נביא כדוגמה הלכה ידועה מאוד בעניין זה המופיעה בהלכות תפילה בעניין מי ששכח לומר "המלך הקדוש" בעשרת ימי תשובה. אומר השולחן ערוך שאם נזכר בזמן תוך כדי דיבור הוא יכול לתקן, ואם לא עליו לחזור שוב לראש התפילה. במקרה של שכחת "המלך המשפט", לנוהגים על פי השולחן ערוך חוזר לראש הברכה, וזו לשונו (אורח חיים תקפב, ב):

אם אמר האל הקדוש, ותוך כדי דיבור נזכר³ ואמר המלך הקדוש, אינו צריך לחזור. וכן הדין בהמלך המשפט.

אנו רואים שהזמן של התיקון מבלי להתחיל מחדש הוא זמן של תוך כדי דיבור. גם בעניין עדות, אדם יכול לחזור בו בזמן של תוך כדי דיבור או לתקן את עדותו. וכך פסקו השולחן ערוך והרמ"א (חושן משפט כט, א):

אחר שהעיד העד בבית דין (והוא לאחר כדי דבור) אינו יכול לחזור בו. כיצד, אמר: מוטעה הייתי, שוגג הייתי ונזכרתי שאין הדבר כן, לפחדו עשיתי; אין שומעין לו, אפילו נתן טעם לדבריו. וכן אינו יכול להוסיף בעדותו תנאי (וי"א דיכול להוסיף בתנאי טור בשם הרא"ש).

¹ הבאנו את הזמן שנפסק להלכה, אך יש לציין שהגמרא (בבא קמא ע"ג ע"ב) מביאה מחלוקת בעניין הגדרת זמן תוך כדי דיבור ובסימן ר"ו נראה שנחלקו בכך ה"ט"ז (ס"ק ג) לעומת המגן אברהם ושאר האחרונים. ויש לעיין בשיטת ה"ט"ז האם זה שיעור כדי דיבור הכללי או רק בעניין זה ואכמ"ל.

² ישנו זמן נוסף שנראה דומה בעניינו לזמן זה במסכת נדה (י"ד ע"א) והוא הזמן הנקרא 'אתיום', שמשמעו לשון מיד ביוונית (רש"י יומא ו' ע"א ד"ה 'כמאן'), שם, בשונה מאצלנו, אני מניח שבזמן זה המציאות לא השתנתה. ישנם זמנים אחרים נוספים המאפשרים המשך עניין כעסוקים באותו עניין או אם לא שהה לגמור את כולה וכד'.

³ המשנה ברורה בס"ק ו' הביא מהבאר היטב בשם הרב מטה יהודה שאם התחיל בברכה הבאה שוב לא יוכל לחזור כיון שכעת לא ניתן לראותו כמי שעדיין נמצא באותה ברכה.

תוך כדי דיבור כמחבר בין שתי אמירות ולפעמים אף בין שני אומרים

יש מקרים שבהם זמן תוך כדי דיבור אינו בא כדי לתקן את המעשה או להגדירו אלא כזמן המאפשר יצירת חיבור של שתי אמירות או בין שני אומרים, וכפי שכתב היד רמ"ה בעניין (בבא בתרא קכ"ט ע"ב ס"ק קל):

ואסיקנא והילכתא כל תוך כדי דבור כדיבור דמי לבד מעבודה זרה וקידושין. כלומר כל האומר דבר או שעושה מעשה בתוך כדי דיבור מדיבור אחר או ממעשה אחד, בין ששניהם שלו, בין שהאחד שלו והשני של אחר, בין שהראשון שלו והאחרון של אחרים, בין שהראשון של אחרים והאחרון שלו. אם היה האחרון בתוך כדי דיבור לראשון, **כתחלת דבור דמי ורואין את האחרון כאלו נאמר או נעשה עם הראשון בבת אחת** או תכף לראשון בלא שהייה ובלא הפסק. נפקא מינה לכמה מילי בין לענין איסורא בין לענין ממונא. ומינייהו לענין חזרה, כגון האומר הרי זו תמורת עולה ונמלך בתוך כדי דבור ואמר תמורת שלמים הרי זו תמורת שלמים. וכן לענין הקנאה דיכיל למהדר ביה בתוך כדי דבור, חוץ מעבודה זרה וקידושין.

בדברי היד רמ"ה הללו עוד נעסוק בהמשך באופן שבו דין תוך כדי דיבור פועל, אך כעת נביא את פסיקת הרמב"ם בעניין הגדרת כת עדים לעניין הזמה שתשמש כדוגמה לעניין חיבור בין דוברים שונים בזמן תוך כדי דיבור. זו לשון הרמב"ם בהלכות עדות (פ"כ ה"ג):

היו העדים שלשה אפילו מאה אם העידו בבית דין זה אחר זה והעיד כל אחד מהן אחר חבירו בתוך כדי דבור והוזמו מקצתן אין נענשין עד שיוזמו כולן, אבל אם היה הפסק בין זה לזה יתר מכדי דבור שהוא כדי שאלת שלום תלמיד לרב, הרי נחלקה העדות והשנים שהוזמו נענשין והשנים האחרים שהיה בין דבריהן ודברי הראשונים הפסק אין נענשין.

נראה שמטעם זה כתב הרמ"א (רו, ג) בעניין אכילה בסמוך לברכה שאסור להפסיק בין ברכה לאכילה יותר משיעור תוך כדי דיבור כדי לחברם.

תוך כדי דיבור בהגדרת מעשה

חידוש גדול יותר מופיע בגמרא בנדרים. הגמרא מביאה ברייתא העוסקת במקרה של אדם שאמר לו שמת לו מת שהוא מחוייב לקרוע עליו ובזמן של תוך כדי דיבור אמרו לו שמדובר במת אחר. הברייתא מחייבת קריעה מחודשת, אך יש מקור אחר ממנו משמע שיצא ידי קריעה והסבר הגמרא לסתירה הוא שהברייתא שלפיה יצא עוסקת במקרה שהאדם הקורע

הבין את טעותו בזמן של תוך כדי דיבור והברייתא שלא יצא עוסקת במקרה שעבר זמן ארוך יותר מתוך כדי דיבור שאז לא יצא. הרי לפנינו מציאות מעניינת ומחודשת של מעשה שנעשה בדעה מסוימת ומקבל הגדרה מחודשת בתוך זמן של תוך כדי דיבור.

ההקשר שלשמו הובאה הגמרא הוא מקרה של אדם שחשב שהוא מיפר נדר לאשתו והתברר שזו הייתה בתו, ומובא במשנה שצריך לחזור ולהפר. הגמרא הביאה בהקשר זה את הברייתא בעניין קריעה, ולרוב הראשונים⁴ גם במקרה זה אם נודע לו שזו בתו בזמן של תוך כדי דיבור אין צורך שיפר שוב, וכך נפסק בשולחן ערוך (יורה דעה רלד, לא):

צריך שיכוין לשם האשה שהפר לה, ולשם הנדר שהוא מפר. כיצד, נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו (כי כן אמרו לו) (אליבא דחד שנוייה בגמרא), או איפכא, נדרה מהתאנים וסבור שנדרה מהענבים (כי כן אמרו לו), או איפכא, והפר לה על דעת זה לא הוי הפרה, אלא אם כן נודע לו תוך כדי דבור ורצה גם בהפרה זו.

שני חריגים שהם ארבע בדין תוך כדי דיבור

בשני מקומות הגמרא פוסקת שההלכה היא שתוך כדי דיבור כדיבור, אך מחדשת שלמרות שבכל המקומות יש דין של השפעה על המעשה בזמן של תוך כדי דיבור, בשני מקומות אין דין תוך כדי דיבור, ככל הנראה בגלל חומרת העניין, והאדם לא יוכל להשפיע על דבריו או מעשיו. האחד עבודה זרה והשני קדושין. וכך מובא בגמרא (בבא בתרא קכ"ט ע"ב):

"והלכתא: כל תוך כדי דבור כדבור דמי, לבר מעבודת כוכבים וקדושין".

בגמרא בנדריים (פ"ז ע"א) מובאת לשון דומה אך עם הרחבה של עוד שני עניינים בהם לא יופיע דין תוך כדי דיבור, כך שבסך הכל יש ארבעה עניינים בהם לא קיים דין תוך כדי דיבור וזו לשון הגמרא שם: "והלכתא: תוך כדי דבור כדבור דמי, חוץ ממגדף, ועובד עבודת כוכבים, ומקדש, ומגרש".

בפשר הסתירה, רוב הראשונים הבינו שקידושין כולל את עניין הגירושין ועבודה זרה כוללת את דין המגדף.⁵

⁴ חלק מהראשונים שם טוענים שדין זה אינו והרמב"ם לא הביאו ונראה שהדבר תלוי בגירסה בגמרא שם ונעסוק בכך בהמשך המאמר כשנדון בשאלה איזה מעשה ניתן לתקן ואיזה מעשה לא ניתן לתקן בזמן של תוך כדי דיבור.

⁵ נביא את לשון היד רמה (בבא בתרא קכ"ט ע"ב) לדוגמה: "ואשמועינן הכא עבודה זרה והוא הדין למגדף דתרוייהו פושט ידו בעיקר נינהו. ואשמועינן קידושין והוא הדין לגירושין דתרוייהו איסור אשת איש נינהו".

מה המקור לדין תוך כדי דיבור? ומה המקור לדינים החריגים

ננסה לעיין בשיטות השונות להסבר דין תוך כדי דיבור, הן בהסבר המקור או הסברא והן בהסבר המקרים החריגים, וננסה להגדיר האם הם הוחרגו כיון שאינם מתאימים לסברא או מסיבה מחודשת?

בעניין זה נזכיר במאמר מוסגר את שיטתו החריגה של הרשב"ם הטוען שהחריגים הם חומרה דרבנן בדינים חמורים שם לא רצו חז"ל שתהיה אפשרות להיתר בתוך זמן כדי דיבור והקידושין אינם דאורייתא אלא דרבנן וכך בעניין מקדיש לעבודה זרה.⁶

שיטת התוספות - דין דאורייתא שמקורו לא ידוע

מראשונים רבים נראה שדין זה הוא דאורייתא אך לא פורש מה מקורו, וכן כתב התוספות בנדרים (פ"ז ע"א ד"ה יוצ"ל דהוי דאורייתא').

כהמשך לעניין זה ניתן לראות את דברי התוספות במסכת בבא בתרא (קכ"ט ע"ב) הטוען שגם החריגים לחיוב בדין תוך כדי דיבור נלמדו ממקור לא ידוע, וזו לשונו (שם ד"ה יחוץ מעבודת כוכבים): "ור"י פירש עבודת כוכבים שא"ל אלי אתה וחזר תוך כדי דבור דלא מהני מידי ויכול להיות שהוא גזירת הכתוב...".

שיטת רבנו תם ותלמידו הרא"ם - תקנה דרבנן מהלכות כבוד רבו שיתכן שהפכה למוסכמה

כל הראשונים מביאים את דברי רבנו תם הטוען שדין זה הוא תקנת חכמים בכדי לאפשר לאדם העוסק בענייני מסחר לענות שלום למי שאומר לו שלום ובפרט למי שהוא מחוייב בכבודו כרבו⁷ וכד'.
ואלו דבריו של רבנו תם כפי שהובאו בתוספות (בבא בתרא קכ"ט ע"ב):

והלכתא דתוך כדי דבור כדבור דמי – פירש ר' תם דלכך אמר כדבור דמי כדי שאילת תלמיד לרב היינו שלום עליך רבי לפי שכשאדם עושה סחורה עם חבירו ויראה רבו או גדול הימנו בחכמה לא יתן לו שלום שאם יתן לו שלום לא יוכל לחזור בו ממקחו לכך תקנו חכמים שכשיעור זה יכול לחזור.

⁶ בהסבר המקרה בעבודה זרה יש מחלוקת בראשונים ונעסוק בו כחלק מהעיסוק בדין תוך כדי דיבור במעשה.

⁷ השיטה מקובצת בנדרים מביא מקצת ראיה לשיטת רבנו תם מהגמרא בנויר, ואלו דבריו: "וראיה לדבר קצת דמשום תיקון שאלת שלום תיקנו לחזור בתוך כדי דיבור דאמרין בנויר בריש פרק מי שאמר הריני נזיר ושמע כמה [תוך] כדי דיבור כדי שאלת שלום רב לתלמיד. אמר ליה לא יהיב מר רווחא לתלמידא פירוש (למה) תאמר כדי שאלת שלום תלמיד לרב כדי שיהא ריוח לתלמיד לשאל בשלום רבו ולא יפסיד בהפסקו".

כלומר מכיון שלפעמים אדם דן עם חבירו בענייני מסחר והוא לא מספיק לסייג את דבריו ובזמן זה עובר רבו או אדם שהוא מחוייב בכבודו ואומר לו שלום והוא אינו יכול לומר לו שלום כיון שעליו להשלים את דבריו כדי לא לאבד את זכויותיו לכן כדי שלא יאבד את זכותו בעניינים אלו ויוכל להשיב שלום תקנו שיוכל לומר שלום עליך רבי ולהמשיך בדבריו. על פי הבנה זו זמן תוך כדי דיבור ההלכתי של זמן אמירת "שלום עליך רבי" איננו זמן מוערך כסימן לעניין הפסקה אלא הזמן המדוייק שבגללו תוקן העניין כמו כן עולה מכאן שהלכה זו נובעת מהלכות כבוד רבו.

קשיים בשיטת רבנו תם

שתי שאלות נשאלו בראשונים על שיטת רבנו תם :

האחת שאלת ר"י (בתוספות בבא בתרא קכ"ט ע"ב ד"ה 'והלכתא') מכך שבחלק מהמקומות התקנה אינה שייכת, למשל במקרה של אדם שקרע על מת אחד ותוך כדי דיבור התבררה זהותו האמיתית של הנפטר אין כאן כל קשר לשאילת שלום. שאלה זו מקבלת מספר תשובות, הראשונה בתוספות שם שלא פלוג רבנן.

שאלה נוספת נשאלה מכך שאנו מוצאים דיני תורה בהם פועל דין תוך כדי דיבור ויוצא שיש כאן הסתמכות על דרבנן שמבטלת במצבים מסוימים גדרי דאורייתא, וזו לשון התוספות (נדרים פ"ז ע"א):

והלכתא תוך כדי דבור כדבור דמי - פירש ה"ר אליעזר לא ידענא מנין לו ופירש דמדרבנן הוא כדי ששיב אדם וישאל בהפסק ממכרו ולא יפסיד וקשה דהא גבי דיני דאורייתא הוא כגון גבי מנחת חיטין מן השעורין וגבי שבועת העדות אמרינן ליה וצריך לומר דהוי דאורייתא.

בעניין שאלת עקירת העניין בדיני תורה ניתן לומר שחכמים רשאים לעקור דבר בשב ואל תעשה ולדעות מסוימות אף בקום עשה כדברי הגמרא ביבמות (פ"ט ע"א), ונחלקו הראשונים עד כמה דין זה רחב. יתכן ולרבנו תם בעניין זה מיצו את הכח שבידם.

ניתן גם לומר שכיון שחכמים תיקנו, אנשים הורגלו להתייחס לדברים באופן מותנה וזה הפך למעין תנאי ברור בכל מעשה שהוא תופס רק לאחר כדי דיבור. דבר מעין זה מצאנו בעניין נדר אשה, שם התורה אמרה שבעלה רשאי להפר את נדרה כלומר מראש נדרה של האשה הותנה בהסכמת הבעל מכח גזירת הכתוב, אך בהמשך חידש רב פנחס שכל הנודרת על דעת בעלה נודרת ונחלקו הפרשנים: לדעת פרשנים רבים, הרשב"א, הר"ן והרא"ש (בפירושם לנדרים ע"ג ע"ב), דברי רב פנחס הם הגדרה של הדין בתורה והדיון הוא ממתי הנערה נודרת רק על דעת בעלה ללא אביה. אך מדברי תוספות ביבמות (ד"ה 'כדרב פנחס')

ובתוספות בנדה (מ"ו ע"ב) הבינו שרב פנחס הוא חידוש שבנוי על גבי הדין דאורייתא שהפך למוסכמה והורחב מדין תנאי, כלומר בתחילה הפרת הנדר על ידי הבעל היתה מכח חידוש התורה אך לאחר זמן שנהגו כך זה הפך לנוהג וסברא אצל הנשים שהן נודרות תמיד על דעת הבעל וממילא כל נדר של אשה הרי הוא כנדר על תנאי שיסכם בעלה, גם במקרים שהדין שונה מבחינה הלכתית, כיון שכאן זה מועיל מדין התניה ברורה במעשה הנדר. זו לשון התוספות (נדה מ"ו ע"ב בד"ה 'כדרב פנחס'):

אי נמי משום דאמר רחמנא בעל מפר קאמר דלעולם על דעתו היא נודרת ואף על גב דהכא לא הוּוּ אלא נישואין דרבנן ולא אמרה תורה שיפר **מכל מקום היא סבורה שבידו להפר כמו בשאר נשים ונודרת על דעתו.**

כך גם אצלנו עניין תוך כדי דיבור התחיל כתקנה דרבנן אך הורחב בדעת בני אדם כזמן שבו ניתן לתקן את המעשה כתנאי לחלות המעשה וכמוסכמה חברתית לזמן חזרה ותיקון.

הסבר החריגים לשיטת רבנו תם

לעניין פשר החריגים לרבנו תם מדוע לא תוקן דין תוך כדי דיבור במגרש, מקדש, מגדף ועובד עבודה זרה, הסביר השטה מקובצת שכאן יש שיקול הפוך בתיקון העולם:

דבאלו ארבעה לא רצו לתקן ולעקור דברי תורה שנראה להם שקלקול העולם הוא להעביר קדושין והקדשות ולבטל גרושין ומגדף ועובד עבודה זרה עבירתם חמורה ולא רצו לפוטרו בחוזרו בתוך כדי דיבור.

יתכן לפי ההסבר השני שהבאנו שבעניינים מהותיים כעבודה זרה, קידושין וגירושין אין מנהג של זמן חזרה וזה לאור העובדה שמשני העניינים הללו אנשים מתרחקים ונזהרים – מעבודה זרה מפני שהיא עבירה השקולה כנגד כל העבירות, ומגירושין וקידושין לא ניתן ללמוד כיון שזהירים בהם כי "אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו עסק עמהן" (קדושין י"ג ע"א).

שיטות מגבילות בדברי רבנו תם

בעקבות השאלות שהועלו בשיטת רבנו תם יש מהאחרונים שטענו שגם לרבנו תם יש דין של תוך כדי דיבור מדאורייתא אך מדרבנן הוא הורחב באופן מסוים.

המשמרות כהונה⁸ (בבא בתרא קכ"ט ע"ב בתוספות בד"ה) הבין באחת האפשרויות שלדעת רבנו תם יש דין של תוך כדי דיבור מדאורייתא אבל הזמן הוא קצר יותר מאמירת שלום עליך רבי, תקנת חכמים היא הגורם להארכת הזמן לזמן זה. זו לשונו:

ועוד יש לומר דתוך כדי דיבור מדאורייתא כדבור דמי אבל השיעור דכדי שאלת תלמיד לרב הוא שכתב לעיל דתקנת חכמים הוא.

לעומתו, השלמי נדרים הציע אחרת, וזו לשונו:

והשתא דאתאן להכי נוכל לומר דגם ר"ת סובר דהיכי דליכא מעשה תוך כדי דיבור כדבור דמי מדאורייתא, ומסברא הוא דאתי דבור ומבטל דבור. ולא הוצרך ר"ת לומר דתקנתא דרבנן הוא אלא במקום שיש מעשה כגון הלוקח מקח ועשה בו הלוקח מעשה הגבהה או משיכה, דמצד הסברא לא היה יכול לחזור בו אף תוך כדי דיבור דלא אתי דבור ומבטל מעשה, ועם כל זה מתקנתא דרבנן תקנו שיוכל לחזור בו דלמא יפגע בו רבו ויהיה מוכרח להשיב שלום לרבו שלא יהיה נקרא גזלן ולא יוכל לחזור במקחו, גלל כן תקנו שבתוך כדי דבור היינו שלש תיבות שלום עליך רבי, יהיה רשאי לחזור, ובדבר שבממון יוכלו חכמים לתקן נגד דין תורה שהפקר בית דין הפקר. אבל היכי דליכא מעשה כמו נדרים וכמו המתנדב מנחת חטים מן השעורים אתי דבור ומבטל דבור מדאורייתא, וגם ר"ת מודה בזה ומיושב בזה ממה שהקשו עליו.

שיטת הר"ן - מקור מסברא - יש דיבור/עשיה ויש דיבור/עשיה עם גמירות

דעת

בדעת הר"ן הדבר נראה כמוסכמה הנובעת ממבנה הדעת שיש באדם. אדם האומר דבר מה אינו רואה זאת כעניין מוחלט עד לאחר זמן של תוך כדי דיבור כיון שבמשך הזמן הזה הוא מפנים את דבריו וגומר בדעתו, כלומר דיבור אינו נחשב לעניין שנאמר עד שיעבור זמן זה ורק אז נחשב הדיבור כמבטא דעת - גמירות דעת, דיבור שלא עבר לאחריו שיעור זמן זה אינו נחשב לדיבור מחייב, למעט בעניינים החריגים כעבודה זרה, מגדף, קדושין וגירושין שאותם האדם עושה בגמירות דעת בלבד. וזו לשון הר"ן [נדרים פ"ז ע"א בד"ה 'והלכתא']:

ונראה בעיני דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דבור אבל הני כיון דחמירי

⁸ שיטה דומה מופיעה במהרי"ט (ב, כג): "ואפשר שטעם ר"ת דתקנתא דרבנן היינו השיעור שנתנו חכמים לחזרה, דאם סמוך לגמר דבריו חזר בו ודאי מהני...".

כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה ומשום הכי חזרה אפי' תוך כדי דבור לא מהני.

נראה שלפי דברי הר"ן זמן גמירות דעת הוא חלק מיצירת המשמעות לדיבור כלומר רק דיבור שעבר עליו זמן תוך כדי דיבור הוא דיבור משמעותי. ולכאורה צריך עיון על פי שיטת הר"ן האם במקרה שבו אדם אמר דבר מה ומת מיד יהיה תוקף לדבריו או שצריך שישהה זמן של תוך כדי דיבור כדי שנדע שהעניין נגמר בדעתו?

שיטת הריטב"א - מסברא לפני זמן זה הדיבור גמור אך האדם לא סיים לדבר

הריטב"א משתמש בלשון המזכירה את דברי הגמרא במסכת מגילה (כ"ז ע"ב) האוסרת הטלת מי רגליים מיד לאחר התפילה בזמן של הילוך ד' אמות כיון שעדיין שפתי האדם מרחשות,⁹ כלומר בזמן של הילוך ארבע אמות לאחר התפילה האדם עדיין עם דעתו בתוך מעשה התפילה וכנמצא במעמד התפילה.

כך טוען הריטב"א אצלנו בעניין זמן תוך כדי דיבור שבזמן זה שפתיו רוחשות והפעולה כאילו נמשכת על זמן נוסף ומסתבר שבשל היותו באותו מעמד יוכל להחליף את ההגדרה או את הדבר שאמר כיון שהדבר אינו ניתן לשינוי רק לאחר שהמעשה נגמר אך תוך כדי מעשה ניתן לשנות, וזו לשון הריטב"א:

פירוש דקיימא לן בכל דוכתא דכל תוך כדי דיבור כדבור דמי והרי הוא כאילו עכשיו השלים דיבורו על דעת אשתו ואמר מופר לך ופירוש תוך כדי דיבור בכל מקום כדי שאילת תלמיד לרב שלום עליך רבי. וכתבו בתוספות דרבנן יהבו האי שיעורא בכל דוכתא כי היכי דאי מקלע ליה רביה מצי למיתן ליה שלמא ולא ליפסיד מידי. ואין צריך בכל זה אלא שחכמים אמרו שכדי שיעור זה רחושי מרחשן שפוותיה דבור ראשון וכאילו הוא מדבר עדיין.¹⁰

⁹ לא ברור אם אכן הריטב"א הוציא את דבריו ממקור זה או שהלשון רק נראית דומה, אך אם אכן מקורו של הריטב"א מהנאמר בגמרא זו יתכן וניתן ללמוד שזמן תוך כדי דיבור הוא זמן הילוך ארבע אמות שכן הגמרא שם מדברת על זמן הילוך ארבע אמות, וזו לשון הגמרא שם: "אלא מתפלל ישהה כדי הילוך ארבע אמות למה לי? אמר רב אשי: שכל ארבע אמות תפלתו סדורה בפיו ורחושי מרחשן שפוותיה".

¹⁰ בהערה 240 בחידושי הריטב"א בהוצאת מוסד הרב קוק הבין הרב המהדיר הרב אהרון יפהן שלריטב"א זו תקנה דרבנן. ולעני"ד אינו מוכרח כיון שיתכן שזו לא תקנת חכמים אלא שיעור ששיערו חכמים בדעת האדם וזו סברא במציאות דעת האדם ומעשיו וסברא בעניין זה היא על פי רוב דאורייתא, כפי שמצאנו במספר מקומות שזמן ששיערו חכמים מוגדר כדאורייתא, למשל בעניין דין טומאת שרץ בכעדשה נאמר בספרא שמיני (ה' ד"ה 'פרק ז'): "הא כיצד שיגע במקצתו שהוא ככולו שיערו חכמים בכעדשה שכן החומט תחילת ברייתו בכעדשה, רבי יוסי ברבי יהודה אומר כזנב הלטאה". וכן בעניין דרך רחוקה בפסח שני נאמר בספרי במדבר (בהעלותך ט): "בדרך רחוקה, איני יודע איזו היא דרך רחוקה שיערו חכמים כל שהיה בשעת שחיטת הפסח מן המודיעים ולחוץ וכן לכל מדתה". אמנם בלשון

שיטת היד רמה - זמן שמפסיק ומגדיר את האמירה הבאה כאמירה חדשה**פחות משיעור זה אינו זמן הפסק¹¹**

על פי דברי הרמ"ה כל הדיבור חל כיחידה אחת בבת אחת מתחילה ועד סוף¹² האמירה כאשר הזמן שמוגדר כעצירה באמירה היא שהות של זמן תוך כדי דיבור מסתבר לומר שכל ההפסקות האחרות נידונות כהטעמה של הפסק בין מילים ומשפטים הפסקה של כדי דיבור מסיימת את ההיגד ואז יש להבין את כל הנאמר כאילו נאמר בבת אחת כיון שהאדם אינו יכול לומר הכל ביחד אלא מילה אחר מילה ומשפט אחר משפט. זו לשון היד רמ"ה:

אם היה האחרון בתוך כדי דיבור לראשון, כתחלת דבור דמי ורואין את האחרון כאלו נאמר או נעשה עם הראשון בבת אחת או תכף לראשון בלא שהייה ובלא הפסק.

סיכום חמשת השיטות וחידוש אפשרי בשיטת הרמב"ם לדעת הקרן אורה

עד כה ראינו חמש שיטות בהבנה כיצד פועל דין תוך כדי דיבור הבנה ראשונה מכח פסוק על פי תוספות או מכח תקנת חכמים כדברי ר"ת. שלש הדעות האחרונות עסקו בכך שעדיין לא נשלמו שלוש חלקי המעשה – הדעת, המעשה ופעולת העושה.

דעת הר"ן היא מדין גמר דעת שניתן רק לאחר כדי דיבור, שכדי שמעשה יחול יש צורך שהאדם ירצה שיחול והאדם אינו נותן את דעתו לחלות עד עבור זמן של תוך כדי דיבור. לריטב"א המעשה נגמר אך האדם עדיין מוגדר כעוסק בו ולכן מוגדר כעוסק באותו עניין ויכול לתקן.

ליד רמ"ה זה מצד הגדרת הדיבור כיחידה אחת שחלה בבת אחת בכל משפט או היגד יש פרטי דיבור רבים הנחשבים לנאמרים יחד עד שיפסק ההיגד. ולכן יש לדון או להגדיר

הריטב"א לא נאמר 'שיערו חכמים' אלא 'אמרו חכמים', אך נראה שניתן לפרש זאת גם כשיעור שאמרו חכמים.

¹¹ מעין הסברא שנאמרה בהלכות שבת בהגדרת עצירה במלאכת הוצאה שעמידה לכתף היא חלק מפעולת ההוצאה ועמידה לפוש מסיימת ונחשבת כהנחה. בספר דף על הדף הביא את סברת הרב ש"ך בעניין שהגדיר באופן דומה ליד רמ"ה ואלו דבריו שם: "בשם הגר"א"מ שך ז"ל אמרו שהענין של תוך כדי דיבור הוא, שכמו שמי שמדבר לפני השומעים, תוך כדי דיבורו הוא מפסיק ושוהה קצרה וממשיך לדבר, בכדי להבין להשומעים, הרי שהפסק זמן הוא חלק של האמירה, וזהו הענין של תוך כדי דיבור כדיבור דמי". ההסבר שנותן הרב שך לעניין הוא כדי שיבינו השומעים אך יתכן להסביר את ההפסק כעצירה של הטעמה כפי שמצאנו בתורה הגדרה של הטעמה וסימן גראפי של הפסק שונה בין אותיות ובין מילים שנחשב עדיין לאותו פסוק ואותה פרשיה לפיכך בין פרשיות וספרים שנחשב להיגד חדש. ¹² כך נראה גם בדברי הרמב"ן בבבא בתרא. בדומה לדין שכירות יתכן לדון כאן בשאלה האם זה מתחלה עד סוף או אינו אלא לבסוף אך אכמ"ל.

מראש את השהיות שבדיבור מה נחשב להטעמה או לעצירה מתודית ומה נחשב להפסק ועל פי זה לפעול. זמן תוך כדי דיבור הוא זמן שיוצר הפסק. לא מצאנו שיטה הטוענת שזמן כדי דיבור הוא זמן שבו הכל כבר חל היתה דעת והמעשה תם על כל השלכותיו וכעת ניתן לעקור את העניין בתוך זמן כדי דיבור, אך יש שהבינו כך ברמב"ם **ואכן בלשון הרמב"ם הרמב"ם השתמש בדמיון לטעות שם הדבר נעקר למפרע, וזו לשון הרמב"ם (הלכות שבועות פ"ב הי"ז):**

מי שנשבע והיה פיו ולבו שוין בשבועה, ואחר שנאסר חזר בו מיד בתוך כדי דיבור והוא כדי שיאמר תלמיד לרב שלום עליך רבי, ואמר אין זו שבועה או נחמתי או חזרתי בי וכיוצא בדברים אלו שענינם שהתיר מה שאסר הרי זה מותר ונעקרה השבועה שזה דומה לטועה.

בלשון הרמב"ם נאמר שבשעת האמירה היו פיו וליבו שוים והוא נאסר ואמר נחמתי או חזרתי בי הרי שהוא יכול להיחלץ בזמן תוך כדי דיבור שזה כטועה ואכן הקרן אורה בנדרים פ"ז הבין בשיטת הרמב"ם שתוך כדי דיבור יכול לחזור מדין טועה, וזו לשונו:

וכבר דקדקתי לעיל לדברי הרמב"ם ז"ל דחזרת תוך כדי דיבור הוי כטעות, אם כן אמאי מהני חזרת תוך כדי דיבור בתמורה דאיתא בטעות. ועוד דתמורה וקדושין מתחלפין בדין. דבתמורה לא מהני טעות, ותוך כדי דיבור יכול לחזור בו. ובקידושין הוי איפכא, דליתא בטעות, וחזרת תוך כדי דיבור לא מהני.

אמנם בלשון הרמב"ם נאמר שזה דומה ולא ברור לחלוטין האם זה מדין טועה או רק דמיון בפועל לטועה כך שלע"ד הדבר לא ברור דיו מדברי הרמב"ם.

יתר על כן, מלבד שאלת הקרן אורה על הרמב"ם בעניין תמורה, הסבר זה בשיטת הרמב"ם קשה כיון שטעות יכולה לבטל גדר אך לא ליצור חלות חדשה¹³ כפי שמצאנו בעניין הקורע על מת שנפסק ברמב"ם בהלכות אבלות (פ"ח ה"ח) שהקריעה חלה על מת אחר בזמן של תוך כדי דיבור ואולי יש לומר שיש חידוש בדין קריעה ואכמ"ל.

¹³ לכל הראשונים שהאריכו את זמן הפעולה או את זמן חלוקתה בדרכים שונות ברור כיצד יתכן להחיות מעשה בזמן של כדי דיבור ולתת לו הסבר אחר כפי שמצאנו בעניין קריעה כיון שהוא לא נגמר אך ברמב"ם הכל נגמר.

שתי חקירות שנדונו באחרונים ותליה אפשרית בהבנות השונות בראשונים

באחרונים יש שתי חקירות שמסתבר לתלות בהבנות השונות בדין תוך כדי דיבור. חקירה ראשונה האם דין תוך כדי דיבור הוא זמן קבוע מוגדר או שתלוי בצורת הדיבור ומהירות הדיבור של האדם המדבר? חקירה זו הובאה בשדי חמד (מערכת התי"ו כלל ח') מספר יבשר טוב להסתפק אם משערים שיעור זה כל אחד כפי השיעור שהוא רגיל לדבר, או שמשערין לפי שיעור של הדיבור של אדם בינוני. והכריע שמסתבר שמשערים לפי האדם המדבר וראייתו מהירושלמי בעניין שהה לגמור את כולה שכתב שזה לפי האדם המדבר. אך מסתבר שהדבר תלוי בשאלה מה הסיבה לדין תוך כדי דיבור אם זה דין בהפסק באמירה כדברי היד רמה הדבר ודאי מסתבר כדבריו, אך לר"ן שזה זמן החלת הדעת לא ברור שזה זמן משתנה ויותר מסתבר לומר שזה זמן קבוע.

חקירה נוספת שניתן לתלות בדין זה היא חקירת אחיו של הקצות הרי' יהודה המובאת בקצות החושן (כח, ח) - אי מהני לחזור בו תוך כדי דיבור רק בענין דלהבא כגון נשבע שיאכל ככר זה, אבל בענין דלשעבר כגון שנשבע שלא אכל ככר זה לא מהני חזרה, **דהא כבר נגמר ונפסק הענין מיד עם דיבורו**, או דלמא לא שנא. חקירה זו הובאה גם באור שמח (הלכות נחלות פ"ד ה"ג) ומסתבר לומר שאם הדיבור חל כיחידה אחת כדברי היד רמ"ה כל עוד לא הפסיק לא פסק הדיבור בשיעור של תוך כדי דיבור הרי זה כדיבור אחד, אך בסברת הר"ן יתכן ובענין לשעבר גמר בדעתו. אך ניתן לומר שגם לר"ן את האחריות על דיבורו הוא אינו מקבל אלא לאחר ששהה זמן של כדי דיבור.